

ПОНЯТТЯ НАРАТИВУ ТА НАРАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Траверсе Тетяна Михайлівна¹, Чабан Іван Анатолійович²

¹ Доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної психології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ (Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9031-1173>

Researcher ID: AAD-4053-2020

Scopus Author ID: 56532143600

² Здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня спеціальності 053 «Психологія», Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ (Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-4246-3002>

UDC: 159.923:159.955:316.6

АНОТАЦІЯ

Передумови. Сучасний інформаційний простір характеризується високою насиченістю конкуруючими наративами, які не лише відображають, а й активно конструюють соціальну реальність, визначаючи способи її інтерпретації. В умовах воєнних та інформаційних викликів особливо актуальним є дослідження того, як наративи впливають на формування самосвідомості громадян, їхніх ціннісних орієнтацій, ідентичності та поведінкових стратегій.

Метою статті є теоретико-методологічний аналіз наративу як психологічного механізму формування самосвідомості громадянина та обґрунтування наративної компетентності як інтегративної властивості особистості.

Методи. Застосовано методи теоретичного аналізу, узагальнення та систематизації наукових підходів, зокрема філософсько-герменевтичного, когнітивного, психолінгвістичного, соціально-конструктивістського, психоаналітичного, гештальт- та системного.

Результати. Встановлено, що наратив є універсальним механізмом смислової організації досвіду, який забезпечує його інтеріоризацію та інтеграцію у структуру самосвідомості.

Визначено три компоненти впливу наративу - когнітивний, емоційний і поведінковий - та механізми їх реалізації (фреймінг, праймінг, ціннісний резонанс, рольові сценарії). Обґрунтовано, що ефективність наративного впливу визначається ціннісною резонансністю, повторюваністю, рівнем розвитку самосвідомості та сформованістю наративної компетентності.

Висновки. Наративна компетентність визначається як здатність особистості до осмислення, інтерпретації та конструювання досвіду у формі цілісних смислових структур. Вона є ключовою детермінантною розвитку самосвідомості, психологічної стійкості та відповідального соціального вибору в умовах сучасних соціальних трансформацій.

Ключові слова: наратив як універсальний механізм смислової організації досвіду; смислотворення; ціннісна резонансність; повторюваність; самосвідомість; сформованість наративної компетентності.

Актуальність проблеми дослідження. являється у цілеспрямованому, інтенсивному Вітчизняний інформаційний простір позначений явищем інформаційної експансії, що про- та багаторівневого поширенні смислів, образів та інтерпретацій, спрямованих на констру-

Address for correspondence, e-mail: editpsychas@gmail.com
Copyright: © Tetiana Traverse, Ivan Chaban

This is an Open Access journal. This work is licensed under a **Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)**.
Link: <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

ювання соціальної реальності; характеризується безпрецедентним насиченням нарративними конструктами, що конкурують за право визначати картину світу громадянина. В умовах повномасштабної збройної агресії та перманентної інформаційної війни в Україні особливої актуальності набуває питання про механізми формування, трансляції та інтерпретації нарративів як інструментів впливу на масову свідомість.

Одним з засобів інформаційної експансії є маніпулятивний вплив, який реалізується через селекцію фактів, фреймування подій, використання символічних маркерів та емоційно насичених образів. У такій формі маніпуляція функціонує як прихований психологічний вплив, що спрямований на зміну настановлень, переконань, ціннісних орієнтацій тощо. Особливим засобом є політичні технології, в яких нарративи функціонують як ключові інструменти стратегічного впливу на масову свідомість різних соціумів. Вони використовуються для легітимації політичних рішень, мобілізації громадської думки, формування образу «свого» і «чужого», а також для підтримання соціальної згуртованості або, навпаки, її дестабілізації. Політичні технології, що базуються на нарративному впливі, інтегрують механізми фреймінгу, праймінгу та порядку денного (agenda-setting), створюючи комплексний ефект когнітивного та емоційного залучення аудиторії.

Одним з ключових питань є питання про те, у який саме спосіб зовнішні нарративні конструкти перетворюються на внутрішні складники самосвідомості людини її знання, переконання, ціннісне ставлення та готовність

діяти у відповідний спосіб. В таких умовах особливого значення набуває проблема нарративної компетентності, з'ясування конкретних психологічних механізмів, системи взаємопов'язаних процесів, що забезпечують перехід від зовнішнього до внутрішнього (до індивідуальної свідомості та самосвідомості людини) як результату інтеріоризації засвоєного досвіду, результат спрямованого інформаційного впливу на свідомість громадян. Це уможливить розвиток і формування нарративної компетентності громадян як чинника захисту від маніпулятивних, пропагандистських впливів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема нарративу є однією з ключових у сучасному гуманітарному знанні та активно розробляється у суміжних дисциплінах - філософії, лінгвістиці, соціології, культурології, психології, медіадослідженнях тощо. У філософсько-герменевтичній традиції нарратив розглядається як спосіб осмислення досвіду та конструювання ідентичності; у лінгвістиці та психолінгвістиці - як форма організації та вербалізації знання; у соціології та культурології - як механізм формування колективних уявлень і соціальних смислів.

Особливого значення проблема нарративу набуває у контексті переосмислення травматичного досвіду особистості, зокрема у дослідженнях психологічної стійкості, де нарратив розглядають як механізм інтеграції пережитого та відновлення її цілісності. В контексті нарративної психології [Sarbin, 1986; Neimeyer, 2012] особистість трактують як динамічну смисловою структуру - життєву історію, яку особа активно конструює, інтерпретує власний досвід.

У вітчизняній психологічній науці наратив досліджується як: спосіб осмислення досвіду та побудови особистісної ідентичності механізм формування політичних концептів у медіадискурсі [Brovarska, 2024]; інформаційний конструкт засвоєного досвіду, пов'язаний із когнітивним, емоційним і поведінковим вимірами самосвідомості громадянина; чинник формування ціннісних орієнтацій [Schwartz, 2012] і громадянської ідентичності [Kyriashko, 2013]; об'єкт психодіагностичного дослідження у контексті становлення громадянської ідентичності [Tsyhanenko, 2003; Bezrukova, 2024].

Водночас аналіз сучасних досліджень свідчить про певну фрагментарність наукового знання. Зокрема, значна частина праць зосереджена на лінгвістичному, дискурсивному аналізі наративів та на емпіричному вивченні його проявів в окремих соціальних, електоральних групах тощо. При цьому представляється недостатньо розроленою проблема наративу як цілісного психологічного механізму, який цілісно впливає на самосвідомість особистості у єдності її когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів.

Отже, наявний стан розробки проблеми, її теоретична і прикладна значущість зумовлюють необхідність системного аналізу наративу як механізму формування самосвідомості громадянина, особливо в умовах сучасних соціальних трансформацій і інформаційних впливів.

Мета статті - здійснити теоретико-методологічний аналіз наративу як механізму формування самосвідомості громадянина на основі комплексного розгляду наукових підходів та виявлення психологічного ланцюжка його дії.

Наукова новизна полягає в теоретико-методологічному аналізі основних підходів до визначення поняття наративу та його трактуванні як механізму формування самосвідомості особистості, який зумовлює змістові й змістовні аспекти самосвідомості громадянина; у конкретизації умов ефективності наративу.

Виклад основного матеріалу. Поняття наративу (від лат. *narrare* - розповідати) зазнало суттєвої еволюції у психологічній науці. Залежно від наукового підходу наратив розглядається як умова, чинник, форма, вид або рівень організації досвіду, а також як етап розвитку самосвідомості особистості.

У філософсько-герменевтичній традиції П. Рікера, та Г. Гадамара наратив є умовою осмислення досвіду. П. Рікер у концепції «потрійної мімезис» показав, що на стадії конфігурації людина впорядковує переживання у структуроване знання, у так звану наративну ідентичність. Людський досвід осмислюється через оповідь і складається з трьох взаємопов'язаних рівнів: а) рівень життєвого досвіду до його оформлення в наратив; б) наративне структурування, тобто побудови сюжету (*emplotment*); в) рівень зустрічі тексту з читачем (інтерпретація читачем). У концепції йдеться про процес трансформування життєвого досвіду в наративне оформлення, інтерпретування і нове розуміння досвіду. Ідентичність виникає як історія, де особистість конструює смисли через історії про себе [Ricoeur, 1984].

Н. Чепелєва розвиває наративно-герменевтичну традицію, інтерпретуючи особистість як систему «Я-текстів» - семіотичних утворень, що формуються в процесі інтеріоризації культурних наративів і виконують функ-

цію самоконструювання та самопроєктування особистості. Наративні структури функціонують як інтерпретаційні схеми (фрейми), через які людина осмислює власний досвід. Їх дослідження здійснюється за допомогою герменевтичного аналізу автобіографічних наративів, зокрема через виявлення домінантних смислових тем (особистісних лейтмотивів) [Chereleva et al., 2007].

У психолінгвістичній та когнітивно-дискурсивній традиціях наратив розглядають як форму вербалізації й структуризації за-своєного досвіду у мовних конструктах. У сучасних дослідженнях цифрової комунікації висловлюється припущення, що меми можуть функціонувати як редуковані протонаративи, які у стислій формі кодують ідеологічні смисли та транслують соціальні уявлення й ціннісні настановлення. У цьому контексті вони можуть бути засобом впливу на когнітивні аспекти самосвідомості [Smola, 2019]. Наратив досліджують за допомогою контент-аналізу медіатекстів у поєднанні з дискурс- та наративним аналізом. Політичний наратив інтерпретують як гіпертекст, що відображає поліфонію учасників, як суб'єктів політичної взаємодії (позиції акторів дискурсу, їхню діалогічну взаємодію та конкуренцію інтерпретацій) та інтертекстуальний характер сучасного медіадискурсу, водночас породжуючи множинність смислів.

У контексті когнітивного підходу наратив розглядають як специфічний тип ментальних репрезентацій, що забезпечують організацію, структурування та інтерпретацію людиною соціальної реальності. Наративні структури функціонують як різновид ко-

гнітивних схем і сценаріїв, які забезпечують інтеграцію подій у часово-причинну послідовність, надаючи їм логіки розвитку, цілісності та інтерпретаційної завершеності. У цьому сенсі наратив є механізмом смислотворення, що дозволяє особі не лише описувати (тобто бути формою вербального досвіду), але й конструювати соціальну реальність.

Серед основних способів пізнання, поряд з парадигматичним (логіко-науковим, який орієнтований на встановлення універсальних закономірностей і ґрунтується на абстрактному мисленні, категоріях та доказовості), дослідники виокремлюють наративний. Наративний спосіб пізнання забезпечує осмислення людського досвіду через історії, сюжети, наміри та контексти, орієнтуючись насамперед на правдоподібність і смислову узгодженість (а не лише на формальну істину) [Bruner, 1986].

Як когнітивну структуру, наратив пов'язують із процесами автобіографічної пам'яті (Self-Memory System/SMS), яка має реконструктивний характер та складається з двох основних компонентів: автобіографічної бази знань (autobiographical knowledge base), що містить ієрархічно організовані знання про життєвий досвід, та «робочого Я» (working self), представленого актуальними цілями, мотивами й саморегуляційними процесами особистості. Взаємодія між базою знань і актуальними цілями є двобічною: цілі спрямовують процес пригадування, тоді як структура знань обмежує й підтримує їх реалізацію. Тобто події минулого не відтворюються людиною у незмінному вигляді, а трансформуються відповідно до наративних схем. Це забезпечує

їхню інтеграцію у цілісну життєву історію особистості. У цьому випадку наратив є механізмом відбору, інтерпретації та переосмислення персонально засвоєного досвіду (а не лише способом його організації) [Conway & Pleydell-Pearce, 2000].

Ідентичність як динамічна, смислово інтегрована історія про себе (life story model of identity) розглядається у психології життєвих наративів McAdams, 2001). Водночас у філософській традиції наголошується, що суб'єкт конститує себе через наративну інтерпретацію власного життєвого шляху. У цьому контексті вчені вводять поняття наративної ідентичності (narrative identity), підкреслюючи, що суб'єкт усвідомлює себе через інтерпретацію власного життєвого шляху у формі оповіді, переживання та проєкції майбутнього в узгоджену наративну структуру [Ricoeur, 1984]. Згідно з моделлю наративної ідентичності, людина формує цілісність і смисл власного життя через конструювання інтерналізованих і динамічних наративів про себе, тобто в традиції наративного підходу ідентичність постає як інтерпретована та інтегрована історія життя.

Ці наративи інтегрують особистий досвід у часовій перспективі [McAdams, 2001], поєднуючи минуле, теперішнє та уявлюване майбутнє, і виконують функцію смислової організації життєвого шляху. Ідентичність розглядають як життєву історію (life story), яка інтегрує минулий досвід, актуальні переживання особистості та її проєкції майбутнього в узгоджену наративну структуру. Ідея ідентичності як життєвої історії узгоджується з ключовими положеннями психології розвитку, когнітивної психології, психології особистісної та ін., оскі-

льки інтегрує процеси саморозуміння, функціонування автобіографічної пам'яті, структурну організацію особистості та її змінність у соціокультурному контексті. У сучасних дослідженнях наративна ідентичність розглядається як інтегративний конструкт, що дозволяє поєднати індивідуальний досвід із ширшими культурними наративами та соціальними практиками. У когнітивному підході наратив постає як базовий механізм організації досвіду, функціонування пам'яті та конструювання ідентичності, що забезпечує смислову єдність індивідуального життєвого світу особистості.

Наратив трактують як базову форму організації людського досвіду, що забезпечує його смислово впорядкованість і цілісність у структурі індивідуальної свідомості. З усім тим, у процесі формування та транслювання політичних наративів важливу роль відіграють механізми когнітивного впливу, зокрема фреймінг (вибір і акцентування певних аспектів реальності) [Entman, 1993; Iyengar, 1991], формування порядку денного (agenda-setting) [McCombs, 2004; McCombs & Shaw, 1972] та праймінг (активація когнітивних схем у пам'яті) [Iyengar, 1991; Iyengar & Kinder, 1987], які визначають спосіб інтерпретації особистістю соціально-політичної інформації. Насамперед йдеться про аналіз ментальних репрезентацій з використанням методів когнітивного картування, дискурс-аналізу та наративного аналізу, що дає змогу реконструювати структуру смислів, інтерпретацій і переконань людини [Sarbin, 1986].

У контексті соціально-конструктивістського підходу, зокрема у пра-

цях К. Гергена, наратив трактують, як важливий механізм соціального конструювання реальності та інтеграції особистості в систему соціальних відносин [Gergen, 2009]. Водночас ідеї А. Шюца стосовно типізації як узагальненої схеми інтерпретації соціального досвіду дозволяють інтерпретувати наратив як форму їхнього відтворення та передачі в культурі. Наратив є носієм системи типізацій - узагальнених схем інтерпретації, що передаються від покоління до покоління і стають невід'ємною частиною картини світу. Типізації, які формуються в контексті життєвого світу особистості, забезпечують спільність розуміння нею соціальної реальності та передаються у процесі соціалізації. У цьому контексті засвоєння культурних наративів і метанаративів сприяє включенню людини в систему соціальних значень, формуванню ідентичності та інтегруванню в суспільство, водночас не виключаючи множинності інтерпретацій і можливості конкуренції наративів [Schutz, 1967].

У контексті психоаналітичної традиції наратив розглядають як механізм символізації та усвідомлення неусвідомлених мотивів і внутрішніх конфліктів. Вербалізація досвіду у формі розповіді сприяє його інтеграції у свідомість і трансформуванню особистісних смислів [Freud, 1966; Breuer & Freud, 1955]. В аналітичній психології підкреслюють значущість архетипічних сюжетів і образів, які структурують індивідуальні та колективні наративи й беруть участь у формуванні ідентичності [Jung, 1964; 1981]. У суміжних лінгвістичних підходах наратив інтерпретують як мовленнєвий акт, в якому суб'єкт конститує себе та власний досвід; у цьому сенсі розповідь може

розглядатися як спосіб реконструювання та інтерпретування минулого [Benveniste, 1971]. Отже, у психоаналітичному підході значущим є емоційно-символічний вимір наративу та його функціональність у внутрішній динаміці особистості. Насамперед вивчають інтерпретування проєктивних матеріалів, аналіз повторюваних тем, символів і сюжетних структур у розповідях особистості [Freud, 1966; Jung, 1964; 1981].

У традиції гештальт-психології та гештальт-терапії психічні процеси розглядають як організовані цілісні структури (гештальти), що мають тенденцію до завершеності. Принцип цілісності сприйняття [Wertheimer, 1938] полягає в тому, що елементи досвіду організуються у структуровані конфігурації. У гештальт-терапії центральним є поняття незавершеного гештальту, що відображає неінтегровані переживання та невирішені внутрішні конфлікти людини [Perls, 1969; Perls et al., 1951].

У сучасній інтерпретації наратив розглядають як механізм гештальт-інтеграції, за допомогою якого розрізнені фрагменти досвіду стають цілісною смисловою структурою. Через наративне оформлення людина встановлює зв'язки між подіями, переживаннями та їхніми значеннями, що сприяє так званому закриттю незавершених гештальтів. У цьому процесі відбувається інтеграція когнітивних та емоційних компонентів самосвідомості, що забезпечує більш узгоджене й цілісне переживання людиною власного досвіду. З огляду на це, у роботі з травматичним, зокрема воєнним досвідом, наративне осмислення подій може стати одним з суттєвих механізмів психологічної інтеграції та відновлення. Конструювання

особою зв'язної історії про пережите сприяє зменшенню фрагментованості її досвіду, його символізації та включенню до цілісної системи особистісних смислів.

Розроблена метафора «Я як історія» поєднує когнітивно-конструктивістський акцент на наративній узгодженості із соціально-конструктивістським акцентом на динаміці дискурсу. Наратив виконує життєво важливі функції (на внутрішньоособистісному і міжособистісному рівнях), які детермінують розуміння процесів конструювання «Я» та чинників, які цьому перешкоджають. Конструювання наративного представлення власного досвіду та прагнення знайти для нього аудиторію, є намаганням людини надати безперервності історії свого життя, визначити своє місце відносно інших. У загальному сенсі акт наративу вчені розглядають як соціальне перформативне дійство, яке, в разі успішності, надає його авторові тимчасову, так звану, фікційну ідентичність, що отримує соціальне підтвердження [Neimeyer, 2012].

У контексті біхевіористичної традиції [Watson, 1930] поведінку розглядають як результат навчання, зумовлений впливом середовища та підкріпленням. Так, Б. Скіннер інтерпретує мовлення як форму вербальної поведінки, яка формується в процесі соціального навчання. У такому трактуванні наратив може розглядати як складну форму засвоєної вербальної поведінки, яка відображає індивідуальний досвід взаємодії особи з соціальним середовищем [Skinner, 1957].

Проте в сучасних інтерпретаціях наративні структури розглядають не лише як поведінкові акти, а і як когнітивно-смислові утво-

рення, що опосередковують поведінку через інтерпретацію досвіду. У цьому значенні поведінка людини може бути пов'язана із засвоєними нею наративними схемами або сценаріями, які визначають способи осмислення нею соціальної реальності та вибір дій. У міждисциплінарній традиції (феноменологічній, системній і наративній) наратив розглядається як форма комунікативної взаємодії, що забезпечує передачу смислів і координацію соціальної дії. У феноменологічній соціології (Schutz & Luckmann, 1973) комунікативна взаємодія є основою конструювання інтерсуб'єктивних смислів. У межах системного та наративного підходів (Luhmann; Bruner; Gergen) наративи постають як механізми трансляції смислів, координації поведінки та підтримання соціальної цілісності. У традиції системного підходу наратив як елемент комунікативної взаємодії, функціонує на різних рівнях соціальної системи - індивідуальному, міжособистісному, груповому й суспільному. Такий підхід дозволяє аналізувати наративи як механізми трансляції й передачі смислів, координування поведінки та підтримання соціальної цілісності системи.

У контексті української наративно-герменевтичної традиції, представленої працями Н. Чепелевої та її наукової школи розвиток особистості розглядають через її здатність до смислотворення та конструювання «Я-текстів». Так, у моделі рівнів розвитку суб'єктності відображено поступовий перехід людини від відтворення до творення смислів. Йдеться про три основні рівні: 1) «плагіатора», що характеризується пасивним і некритичним засвоєнням та відтворенням домінуючих соціо-

культурних наративів; 2) «читача», на якому особа активно інтерпретує, переосмислює і присвоює смисли; 3) «автора», який передбачає здатність до самостійного конструювання нових смислових систем, рефлексивного ставлення до свого досвіду і здійснення відповідального життєвого, зокрема громадянського, вибору. Ці рівні можуть функціонувати як індикатори міри сформованості самосвідомості та особистісної зрілості, оскільки відображають глибину рефлексії, автономність мислення та здатність до смислової інтеграції досвіду.

Узагальнення різних теоретичних підходів до наративу дозволяє припустити, що наративна компетентність є інтегративною властивістю особистості, яка відображає її здатність до осмислення, інтерпретування та конструювання набутого досвіду у формі зв'язних смислових структур. Як зазначає Н. Чепелева, «можна говорити про наративну компетентність особистості. Остання передбачає, по-перше, володіння усіма елементами наративної структури, тобто сформованість в особистості наратива як структурної рамки, фрейму, а також наявність «набору» базових наративів, що мають соціокультурну природу, вмінь розгортати наративні структури у зв'язну розповідь або історію. По-друге, наративна компетентність передбачає вміння побачити за історією, оповіддю Іншого його індивідуальний наратив, тобто наративну ідентичність, а може й наративну, структуру його особистості» [Chereleva et al., 2024, с. 22].

Спираючись на доробок Т. Габермаса та С. Блак, зокрема на розроблену ними модель «правильно структурованої істо-

рії» [Habermas & Bluck, 2000], Н. Чепелева визначає систему вмінь особистості з розвинутою наративною компетентністю, а саме: «вміння вибудувати події у хронологічній послідовності; вміння включити в особисту історію шаблони культурно-типових життєвих сценаріїв; вміння відобразити в історії причинно-наслідкові взаємозв'язки подій життя та патерни «мета - засіб»; вміння організувати історії навколо головної «теми», цінності або життєвого принципу ілюстрацією до якого й буде конкретний життєопис... особистий наратив,... наративний текст, дає ... змогу об'єктивувати найважливіші якості людини, зокрема її базові життєві концепції (у тому числі і Я-концепцію), настановлення, мотиви, інші особистісні утворення, кінець-кінцем її «версію» себе [Chereleva et al., 2024, с. 22].

В традиції наративної психології розвиток наративної компетентності пов'язаний із переходом від репродуктивного засвоєння соціокультурних смислів до їхнього критичного переосмислення та самостійного творення (що відповідає рівням «плагіатора», «читача» і «автора»). Така компетентність виявляється у здатності інтегрувати когнітивні, емоційні, ціннісні поведінкові компоненти досвіду, забезпечуючи цілісність самосвідомості особистості та узгодженість її життєвої історії. Вона є механізмом інтеріоризації соціального досвіду, його рефлексивного опрацювання та включення до індивідуальної системи смислів, що, своєю чергою, визначає самосвідомість, світоглядні орієнтації та поведінкові стратегії особистості.

Відповідно до структури самовідомості можна виокремити зміст наративу як механізм

му впливу на неї. Когнітивний компонент самосвідомості охоплює систему знань особистості про себе [Neisser, 1988] та соціальну реальність, включаючи Я-образ, Я-концепцію та соціальні уявлення. У традиції когнітивного підходу нарратив є як специфічною формою ментальних репрезентацій, які організують досвід у вигляді схем, сценаріїв і причинно-наслідкових структур. Вплив нарративу на когнітивний компонент здійснюється через механізми: фреймінгу (структурування інтерпретації реальності); праймінгу (активація когнітивних схем); формування порядку денного/agenda-setting (як визначення значущості тем). У результаті формуються нарративні концепти - узагальнені ментальні структури, що задають інтерпретацію ключових соціально-політичних явищ. Водночас важливо уточнити, що нарратив не створює знання «з нуля», не просто «створює» ці уявлення, а переструктурує, актуалізує та інтерпретує вже наявні когнітивні схеми. Розвинений когнітивний компонент передбачає: здатність до критичного мислення; розрізнення власних і нав'язаних уявлень; усвідомлення джерел і механізмів впливу нарративів.

Емоційний компонент самосвідомості охоплює ціннісно-афективну сферу: систему цінностей, переживання ідентичності, емоційне ставлення до соціальних явищ та інститутів. Узгоджуючи когнітивний, психоаналітичний і соціально-конструктивістський підходи, можна стверджувати, що нарратив виконує функцію афективної організації досвіду, де емоції є і реакцією, і носієм смислів. Нарратив впливає на цей компонент через механізм ціннісного резонансу: смисли, що узгод-

жуються з ціннісною системою особистості, засвоюються значно глибше та формують стійкі афективні установки (патріотизм, солідарність, страх, надія тощо). Нарратив структурує переживання ідентичності; пов'язує особистий досвід із колективними смислами; забезпечує емоційну інтеграцію досвіду (що особливо важливо в умовах травми). Ключовим механізмом є ціннісний резонанс, оскільки: нарративи, що відповідають цінностям особистості, засвоюються глибше; виникають сталі емоційні настановлення (патріотизм, солідарність, страх, гордість тощо). Нарративи по-різному впливають на різні рівні ідентичності І. Петровська у концепції громадянської ідентичності виокремлює три її виміри: інституціональний («громадянин - держава»), спільнотний («громадянин - спільнота») та індивідуально-рольовий («громадянин - Я»), і нарративи по-різному впливають на кожен з них [Petrovska, 2021]. Дослідження свідчать, що в умовах повномасштабної війни нарративи воєнної повсякденності активно трансформують емоційний компонент, актуалізуючи цінності патріотизму та солідарності.

Поведінковий компонент охоплює готовність і здатність особистості до дії, включаючи рівень самодетермінації, форми громадянської активності та стильові особливості поведінки. Узгоджуючи біхевіористичний і когнітивно-нарративний підходи, важливо підкреслити: поведінка не є прямим наслідком нарративу, а формується через інтерпретацію досвіду за допомогою нарративних схем. Нарратив впливає на поведінку через: рольові моделі (герой, громадянин, жертва та ін.); сценарії

поведінки; формування міри суб'єктності або патерналізму. Наративи, що конструюють людину як суб'єкта: підвищують її автономію; стимулюють активність; сприяють активізації громадянської участі. Особливо наочно взаємодія трьох компонентів виявляється в умовах суспільних криз. Дослідження наративів становлення мілітарної ідентичності українців свідчать, що в умовах повномасштабного вторгнення відбулась масштабна трансформація самосвідомості: когнітивна, як переосмислення уявлень про роль громадянина у суспільстві та образ ворога; емоційного, як актуалізації патріотизму, гордості та готовності до жертвності; поведінкового, як різке зростання громадянської та волонтерської активності. Це підтверджує тезу про наратив як системний механізм, що одночасно трансформує всі три компоненти самосвідомості [Chereleva et al., 2024].

Механізм дії наративу на самосвідомість розгортається як процес і результат: сприйняття соціальної реальності → осмислення (активна інтерпретація та розуміння) → породження смислу і знання → інтеграція у систему соціальних значень → формування особистісної та соціальної ідентичності → самосвідомість громадянина як цілісна картина соціального світу. Різні наукові підходи розкривають окремі ланки цього єдиного ланцюжка, що й зумовлює необхідність їх комплексного розгляду.

Когнітивний, емоційний і поведінковий компоненти самосвідомості перебувають у системній динамічній взаємодії: когнітивні структури формують основу оцінок, інтерпретування реальності; емоційні настановлення

визначають мотивацію; поведінка закріплює або трансформує попередній досвід. У цьому контексті наратив функціонує як системотвірний механізм, що: інтегрує знання, переживання, дії. Йдеться про інтегрування різних рівнів досвіду; забезпечення його цілісності; координування взаємодії між внутрішнім і зовнішнім.

Встановлено, зв'язки рівня розвитку самосвідомості зі спектром смисловтворення. Особи з розвинутою рефлексивною самосвідомістю мають більшу стійкість: їхня стабільна система ідентичності є амортизатором між зовнішнім наративним тиском і внутрішньою позицією. Особи зі слабо сформованою самосвідомістю схильні пасивно відтворювати домінуючі конструкти. Цінності та соціальні уявлення мають двоїсте значення: вони водночас є змістом наративних конструктів і фільтром їхнього засвоєння.

Ефективність наративу визначається такими ключовими умовами як ціннісна резонансність, повторюваність і підкріплення, наративна компетентність, рівень розвитку самосвідомості.

Ціннісна резонансність полягає в тому, що наратив ефективний тоді, коли: відповідає внутрішній системі цінностей (а не нав'язує нові цінності); актуалізує вже наявні смисли.

Повторюваність і підкріплення полягає в тому, що вплив посилюється через систематичне відтворення наративу, а саме: закріплює когнітивні схеми; підсилює емоційні реакції; формує поведінкові моделі. Вплив здійснюється через множинні канали (медіа, освіта, комунікація).

Наративна компетентність - це здат-

ність: розпізнавати наративні конструкції; аналізувати їхнє смислове й ціннісне навантаження; переходити по рівнях «плагіатора-читача-автора». Рівень розвитку самосвідомості, де самосвідомість виконує роль буфера між: зовнішнім наративним впливом і внутрішньою позицією особистості. Самосвідомість є фільтром впливу; механізмом критичного відбору смислів; фактором стійкості до маніпуляцій.

Висновки. Узагальнення різних теоретичних підходів до вивчення наративу свідчить, що кожен із них висвітлює окремий аспект цього багатомірного феномену. У філософсько-герменевтичному та психоаналітичному підходах акцентують суб'єктивно-інтерпретаційний і символічний вимір наративу, пов'язаний із переживанням, смислотворенням і внутрішньою динамікою особистості. У когнітивному підході йдеться про наратив як форму ментальних репрезентацій, які організують досвід людини у вигляді схем і сценаріїв, у психолінгвістичному - про мовні механізми його вербалізації та комунікативного оформлення.

У соціально-конструктивістському і системному підходах наратив є елементом ширших соціокультурних процесів. Зокрема його значущість у формуванні колективних смислів, соціальних ідентичностей та підтриманні цілісності соціальних систем на макро- та мезорівнях. У наративній психології та гештальт-підході насамперед йдеться про процесуальний вимір, а саме про механізми конструювання, інтеграції та трансформації досвіду в часі, зокрема через формування цілісних життєвих історій і так званого завершення незавершених переживань.

Попри відмінності у теоретичних акцентах, більшість підходів схожі у визнанні того, що наратив є ключовим механізмом смислової організації досвіду, опосередковуючи взаємодію між внутрішнім світом особистості і соціальним середовищем. Саме через наратив відбувається інтеріоризація соціального досвіду, його переосмислення та включення до структури індивідуальної свідомості, що, своєю чергу, впливає на світогляд і поведінку людини. У контексті сучасних соціальних трансформацій, зокрема в умовах травматичного досвіду. Отже, наратив є інтегративним психосоціальним механізмом, що забезпечує цілісне формування самосвідомості особистості через взаємодію її когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів. На когнітивному рівні він структурує знання та соціальні уявлення, визначаючи способи інтерпретації реальності; на емоційному - формує ціннісні орієнтації та афективні установки через механізм ціннісного резонансу; на поведінковому - опосередковує вибір дій через засвоєні рольові моделі та сценарії.

Системна взаємодія цих компонентів забезпечує перетворення зовнішнього соціального досвіду на внутрішню смислову структуру особистості, яка визначає її світогляд і поведінкові стратегії. Водночас ефективність впливу наративу залежить від низки умов, зокрема відповідності ціннісній системі особистості, повторюваності його відтворення, рівня розвитку самосвідомості та сформованості наративної компетентності.

Таким чином, наратив відображає досвід, активно його конструє, будучи механізмом інтеріоризації, осмислення та інтеграції

соціальної реальності. Наративна компетентність набуває особливого значення як ресурс психологічної стійкості та відновлення, оскільки сприяє символізації пережитого, зменшенню його фрагментованості та формуванню цілісної життєвої перспективи особистості. Таким чином, вона постає як ключова здатність особистості до критичного опрацювання смислів, забезпечення автономії мислення, психологічної стійкості та здійснення відповідального соціального вибору, що й стане предметом наших подальших пошуків.

References:

- Benveniste, É. (1971). *Problems in general linguistics*. University of Miami Press.
- Bezrukova, K. P. (2024). *Psykhologo-politychni kharakterystyky elektoralnykh hrup* [Psychological-political characteristics of electoral groups] [Unpublished doctoral dissertation]. Taras Shevchenko National University of Kyiv.
- Breuer, J., & Freud, S. (1955). *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud: Vol. 2. Studies on hysteria*. Hogarth Press. (Original work published 1895).
- Brovarska, I. A. (2024). Politychnyi naratyv yak sposib formuvannia politychnykh kontseptiv [Political narrative as a method of forming political concepts]. *Naukovi zapysky. Seriya: Filolohichni nauky*, 211, 20–27. <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-211-3>
- Bruner, J. (1986). *Actual minds, possible worlds*. Harvard University Press.
- Bruner, J. (1991). The narrative construction of reality. *Critical Inquiry*, 18 (1), 1–21. <https://doi.org/10.1086/448619>
- Chepeleva, N. V., Smulson, M. L., Hutsol, S. Yu., & Shylovska, O. M. (2007). *Naratyvni psykhotekhnohii* [Narrative psychotechnologies]. Hlavnuk.
- Chepeleva, N. V., Yevdokymova, N. V., Zlyvkov, V. L., Lukomska, S. O., & Kotukh, O. V. (2024). *Naratyvy stanovlennia militarnoi identychnosti ukrainiv* [Narratives of the formation of military identity of Ukrainians]. Lysenko M. M.
- Conway, M. A., & Pleydell-Pearce, C. W. (2000). The construction of autobiographical memories in the self-memory system. *Psychological Review*, 107(2), 261–288. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.107.2.261>
- Entman, R. M. (1993). Framing: Toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication*, 43(4), 51–58. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1993.tb01304>
- Freud, S. (1966). *Introductory lectures on psycho-analysis*. W. W. Norton & Company.
- Gergen, K. J. (1985). The social constructionist movement in modern psychology. *American Psychologist*, 40(3), 266–275. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.40.3.266>
- Gergen, K. J. (2009). *An invitation to social construction* (2nd ed.). Sage Publications.
- Habermas, T., & Bluck, S. (2000). Getting a life: The emergence of the life story in adolescence. *Psychological Bulletin*, 126(5), 748–769.
- Iyengar, S. (1991). *Is anyone responsible? How television frames political issues*. University of Chicago Press.
- Iyengar, S., & Kinder, D. R. (1987). *News that matters: Television and American opinion*. University of Chicago Press.
- Jung, C. G. (1964). *Man and his symbols*. Aldus Books.
- Jung, C. G. (1981). *The archetypes and the collective unconscious*. Princeton University Press.
- Kyiashko, L. O. (Ed.). (2013). *Politychna uchast molodi suchasnoi Ukrainy* [Political participation of youth in modern Ukraine]. Milenium.
- McAdams, D. P. (2001). The psychology of life stories. *Review of General Psychology*, 5(2), 100–122. <https://doi.org/10.1037/1089-2680.5.2.100>
- McCombs, M. (2004). *Setting the agenda: The mass media and public opinion*. Polity Press.
- McCombs, M., & Shaw, D. L. (1972). The agenda-setting function of mass media. *Public Opinion Quarterly*, 36(2), 176–187. <https://doi.org/10.1086/267990>
- Neimeyer, R. A. (2012). *Narrative disruptions in the construction of self*. University of Memphis. <https://doi.org/10.1037/10368-009>
- Neisser, U. (1988). Five kinds of self-knowledge. *Philosophical Psychology*, 1(1), 35–59. <https://doi.org/10.1080/09515088808572924>
- Perls, F. S. (1969). *Gestalt therapy verbatim*. Real People Press.
- Perls, F. S., Hefferline, R. F., & Goodman, P. (1951). *Gestalt therapy: Excitement and growth in the human personality*. Julian Press.
- Petrovska, I. R. (2021). Rozrobka ta aprobatsiia opytuvalnyka «Diahnostyka zrilosti ta typu hromadianskoï identychnosti osobystosti» [Development and testing of a questionnaire for diagnosing the maturity and type of civic identity]. *Problemy*

- politychnoi psykholohii*, 24(1), 222–247. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol24-Year2021-76>
- Ricoeur, P. (1984). *Time and narrative* (Vol. 1). University of Chicago Press.
- Sarbin, T. R. (Ed.). (1986). *Narrative psychology: The storied nature of human conduct*. Praeger.
- Schutz, A. (1967). *The phenomenology of the social world*. Northwestern University Press.
- Schutz, A., & Luckmann, T. (1973). *The structures of the life-world* (Vol. 1). Northwestern University Press.
- Schwartz, S. H. (2012). An overview of the Schwartz theory of basic values. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2(1). <https://doi.org/10.9707/2307-0919.1116>
- Skinner, B. F. (1957). *Verbal behavior*. Appleton-Century-Crofts.
- Smola, L. (2019). Mem як instrument informatsiinoi viiny [Meme as a tool of information warfare]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Psykholohiia*, 1(10), 91–95. [https://doi.org/10.17721/BSP.2019.1\(10\).23](https://doi.org/10.17721/BSP.2019.1(10).23)
- Tsyhanenko, H. V. (2003). Pytalyk vymiriuvannia rinvia polityko-ideolohichnoho samovyznachennia [Questionnaire for measuring the level of political-ideological self-determination]. In S. D. Maksymenko (Ed.), *Problemy zahalnoi ta pedahohichnoi psykholohii* (Vol. 5, Part 5).
- Watson, J. B. (1930). *Behaviorism*. W. W. Norton & Company.
- Wertheimer, M. (1938). *Laws of organization in perceptual forms*. Harcourt, Brace & Company.

Траверсе Тетяна Михайлівна

Доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної психології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ (Україна)

Чабан Іван Анатолійович

Здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня спеціальності 053 «Психологія», Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ (Україна)

ПОНЯТТЯ НАРАТИВУ ТА НАРАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

АНОТАЦІЯ

Передумови. В умовах цифровізації комунікації, інформаційної війни та соціальних трансформацій нарративи дедалі частіше функціонують не лише як засіб опису реальності, а як психологічний механізм її конструювання, інтеріоризації та смислового впорядкування. Особливої актуальності набуває проблема того, яким

чином зовнішні нарративні конструкти перетворюються на внутрішні складники самосвідомості особистості, впливаючи на її ціннісні орієнтації, ідентичність, емоційні настановлення та поведінкові стратегії.

Мета. Метою статті є теоретико-методологічне обґрунтування нарративу як інтегративного психосоціального механізму формування самосвідомості особистості, а також концептуалізація нарративної компетентності як ресурсу критичного осмислення досвіду, психологічної стійкості та відповідального громадянського вибору.

Методи. Застосовано теоретичний аналіз, порівняння, систематизацію та узагальнення наукових підходів до вивчення нарративу. Проаналізовано філософсько-герменевтичний, когнітивний, психолінгвістичний, соціально-конструктивістський, психоаналітичний, гештальт-психологічний, системний і нарративно-психологічний підходи.

Результати. Обґрунтовано, що нарратив є універсальним механізмом смислової організації досвіду, який забезпечує зв'язок між соціальними впливами та внутрішньою структурою самосвідомості. Визначено три взаємопов'язані рівні нарративного впливу: когнітивний, що реалізується через фреймінг, праймінг і структурування соціальних уявлень; емоційно-ціннісний, пов'язаний із ціннісним резонансом, афективною інтеграцією досвіду та формуванням ідентичності; поведінковий, що проявляється через засвоєння рольових моделей, сценаріїв дії та формування суб'єктної позиції. Показано, що ефективність нарративного впливу залежить від ціннісної відповідності, повторюваності, соціального підкріплення, рівня розвитку самосвідомості та сформованості нарративної компетентності.

Наукова новизна. Запропоновано концептуальне розуміння нарративної компетентності як інтегративної властивості особистості, що поєднує здатність розпізнавати, інтерпретувати, критично оцінювати й самостійно конструювати смислові структури досвіду. Наративна компетентність розглядається як психологічний механізм переходу від пасивного відтворення зовнішніх смислів до авторського конструювання власної життєвої та громадянської позиції.

Практична значущість. Отримані теоретичні узагальнення можуть бути використані у психологічній

просвіті, медіапсихології, громадянській освіті, психотерапевтичній практиці та програмах розвитку критичного мислення й стійкості до маніпулятивних інформаційних впливів.

Висновки. Наратив постає як інтегративний психосоціальний механізм, що забезпечує смислову організацію досвіду, формування самосвідомості, особистісної та громадянської ідентичності, психологічної стійкості й автономії мислення. Наративна компетентність є ключовим ресурсом психологічної безпеки особистості в умовах сучасних інформаційних викликів, оскільки сприяє критичному опрацюванню смислів, інтеграції травматичного досвіду та здійсненню відповідального соціального вибору.

Ключові слова: наратив; наративна компетентність; самосвідомість; громадянська ідентичність; смислотворення; психологічна стійкість; ціннісний резонанс; інформаційний вплив; критичне мислення; суб'єктність.

Tetiana Traverse

Doctor of Psychological Sciences, Professor, Head of the Department of Social Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv (Ukraine)

Ivan Chaban

Master's Degree Student (Second Cycle of Higher Education), Specialty 053 "Psychology", Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv (Ukraine)

THE CONCEPT OF NARRATIVE AND NARRATIVE COMPETENCE: A THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ANALYSIS

ABSTRACT

Background. In the context of digital communication, information warfare, and profound social transformations, narratives increasingly function not only as a means of representing reality but also as a psychological mechanism for its construction, internalization, and meaning-making. Of particular importance is understanding how external narrative constructs become internal components of self-consciousness, shaping individuals' value orientations, identity, emotional attitudes, and behavioral

strategies.

Objective. The study aims to provide a theoretical and methodological justification of narrative as an integrative psychosocial mechanism underlying the development of self-consciousness and to conceptualize narrative competence as a psychological resource for critical interpretation of experience, psychological resilience, and responsible civic decision-making.

Methods. The research is based on theoretical analysis, comparison, systematization, and synthesis of contemporary psychological and interdisciplinary approaches to narrative. Philosophical-hermeneutic, cognitive, psycholinguistic, social constructionist, psychoanalytic, Gestalt, systems, and narrative-psychological perspectives were comprehensively examined to identify their contributions to understanding the psychological functions of narrative.

Results. Narrative is substantiated as a universal mechanism for the meaningful organization of experience that mediates the relationship between external social influences and the internal structure of self-consciousness. Three interrelated dimensions of narrative influence were identified: (1) the cognitive dimension, operating through framing, priming, and the organization of social representations; (2) the emotional-value dimension, realized through value resonance, affective integration of experience, and identity formation; and (3) the behavioral dimension, manifested through the acquisition of role models, behavioral scripts, and the development of personal agency. The effectiveness of narrative influence was found to depend on value congruence, repetition, social reinforcement, the level of self-consciousness development, and the degree of narrative competence.

Originality. The study proposes a conceptual understanding of narrative competence as an integrative personal characteristic that combines the ability to recognize, interpret, critically evaluate, and independently construct meaningful structures of experience. Narrative competence is conceptualized as a psychological mechanism facilitating the transition from passive reproduction of externally imposed meanings to the autonomous construction of one's own life narrative and civic identity.

Practical implications. The proposed conceptual framework may be applied in psychological education,

media psychology, civic education, psychotherapy, and interventions aimed at strengthening critical thinking, psychological resilience, media literacy, and resistance to manipulative informational influences.

Conclusions. Narrative represents an integrative psychosocial mechanism that enables the meaningful organization of experience and contributes to the development of self-consciousness, personal and civic identity, psychological resilience, and cognitive autonomy. Narrative competence constitutes a key psychological resource for maintaining psychological security in contemporary information environments by promoting critical meaning-making, integration of traumatic experiences, and responsible social decision-making.

Keywords: narrative; narrative competence; self-consciousness; civic identity; meaning-making; psychological resilience; value resonance; information influence; critical thinking; agency.

How to cite (як цитувати):

Traverse, T., & Chaban, I. THE CONCEPT OF NARRATIVE AND NARRATIVE COMPETENCE: A THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ANALYSIS. *PSYCHOLOGICAL JOURNAL*, 12(4), 17–32. <https://doi.org/10.31108/1.2026.12.4.2> [in Ukrainian]

Траверсе, Т., & Чабан, І. ПОНЯТТЯ НАРАТИВУ ТА НАРАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ. *ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЧАСОПИС*, 12(4), 17–32. <https://doi.org/10.31108/1.2026.12.4.2>

Дата отримання статті: 21.01.2026

Дата рекомендації до друку: 21.02.2026

Дата оприлюднення: 30.04.2026